

РОЛЬ МОТИВАЦІЙНОГО КОМПОНЕНТА У СТРУКТУРІ СКЛАДНИХ КОНСТРУКЦІЙ ІЗ ГРАДАЦІЙНИМ ВІДНОШЕННЯМ МІЖ ЧАСТИНАМИ

ROLE OF MOTIVATIONAL COMPONENT IN THE STRUCTURE OF COMPLEX CONSTRUCTIONS WITH GRADATIONAL CONNECTION BETWEEN THE PARTS

Спільник Т.М.,

orcid.org/0000-0002-1913-010X

кандидат філологічних наук, доцент,

*доцент кафедри філології, перекладу та мовної комунікації
Національної академії Національної гвардії України*

Статтю присвячено з'ясуванню ролі мотиваційного компонента в структурі складних сполучникових конструкцій із градаційним відношенням між частинами. Установлено, що предикативні частини досліджуваних конструкцій характеризуються різною модальністю. Саме інша модальність другої частини й забезпечує достатність змісту висловлювань цього типу. Доведено, що мотиваційний компонент у складі другої частини таких висловлювань дозволяє мовцеві наблизитися до поставленої комунікативної мети.

Ключові слова: мотиваційний компонент, градаційне відношення, висловлювання, достатність, предикативні частини, модальність.

Статья посвящена определению роли мотивационного компонента в структуре сложных союзных конструкций, предикативные части которых соединены градационным отношением. Установлено, что предикативные части градационных конструкций характеризуются разной модальностью. Иная модальность второй части обеспечивает достаточность смысла таких высказываний. Доказано, что мотивационный компонент в составе второй части этих высказываний позволяет автору приблизиться к поставленной коммуникативной цели.

Ключевые слова: мотивационный компонент, модальность градационное отношение, высказывание, достаточность, предикативные части.

The article is devoted to the elucidation of the role of motivational component in the structure of complex conjunctive constructions with gradational connection between the parts. It was determined that predicative parts of the constructions under examination are characterized by different modality. Different modality of the second part provides sufficiency of the meaning of such expressions. It is proved that motivational component in the second part of these expressions allows to the speaker to approach to the communicative goal that was set.

Key words: motivational component, modality, gradational connection, expression, sufficiency, predicative parts.

Постановка проблеми. У лінгвістичній літературі ще й сьогодні дискусійним залишається питання про те, яка з предикативних частин складних градаційних речень є більш значущою, а яка має меншу смислову вагу [1; 2; 3; 4; 5]. Вивчення ж конструкцій із градаційним відношенням між частинами з позиції, коли одна із частин відповідає критерію необхідності, а друга – достатності, дозволяє подолати суперечності в цьому питанні, оскільки «значущість другої предикативної частини градаційних речень визначається лише комунікативною позицією мовця» [6, с. 181].

Специфіка висловлювань, побудованих у градаційному ключі, полягає в тому, що мовець спочатку подає необхідну інформацію, яка допомагає слухачеві зрозуміти висловлювання в цілому. Разом із тим мовець вважає, що він навів недостатньо аргументів для правильного розуміння слухачем його думки. Саме тому він додає той достатній компонент, який довершить висловлювання й допоможе здійснити його комунікативний намір.

Існують градаційні речення, у яких ситуації, описані в першій і другій предикативних частинах, є рівнозначними. Інакше кажучи, з об'єктивного погляду вони оцінюються як тотожні. Конструкції цього типу дають підстави стверджувати, що мовець, відображуючи у висловлюванні дві ситуації, як необхідну оцінює ту з них, інформація про яку першою спала йому на думку, другу ж частину додає для того, щоб зробити висловлювання довершеним. Викладене демонструє суб'єктивність визначення змістових компонентів висловлювання з боку критерію необхідності/достатності.

Варто зазначити, що в градаційному висловлюванні, як і будь-якому іншому, що містить оцінний компонент, «оцінка більш, ніж якась інше значення, залежить від мовця» [7, с. 6]. Однак питання, в який спосіб мовець обґрунтовує свій вибір, оцінюючи другу частину висловлювання як достатню, залишається невивченим і потребує більш детального висвітлення. Усе це зумовлює актуальність дослідження.

Постановка завдання. Мета цієї студії – визначити роль мотиваційного компонента у структурі складних градаційних конструкцій.

Досягнення цієї мети забезпечує виконання таких завдань: виявити особливості змісту першої й другої частин складних градаційних конструкцій із мотиваційним компонентом; довести, що обґрунтування мовцем оцінки відображуваної ситуації у другій частині висловлювання як закономірної є обов'язковим для реалізації його комунікативного наміру.

Виклад основного матеріалу. До градаційних конструкцій, у яких оцінка другої ситуації як достатньої потребує обґрунтування, належать конструкції на зразок [*Стій! – заревів Світличний, не можучи перенести такої ганьби.*] *Бійці наче й не чули. Та й де ж тут почувши, коли до гвинтівочних пострілів прилучився вже й кулемет* (А. Дімаров); [*Він (Оберемок – С.Т.) ... встає, ... підходить до плити і на якусь мить завмирає. В очах закрутилась ніби хуртовина, і,*] *крім білих, розбухлих від соковитого сиру вареників він уже нічого не бачить. Та й як же побачиши, коли мов ті жирні коропи, так і ходять вони черідкою, так і ходять по спіненій воді* (С. Завгородній); *Вона (тітка – С.Т.) вже здогадалась, хто я такий, та й трудно було не здогадатися, скільки отаких її вже провідувало* (А. Дімаров).

Характерною ознакою цих конструкцій є те, що вони містять у складі другої частини мотиваційний компонент. Його наявність спричинена тим, що друга частина, інформуючи про той самий стан речей, що й перша, має іншу модальність: відображуване явище, попри його несподіваність, незвичність оцінюється як закономірне, невідповідне. Наприклад, у реченні *Словом, чим би я не займався і які б не розв'язував задачі по службі, – про книжечку не забував, та й не можна було забути, оскільки вона або в шинельній кишені тулилася, або під поясом, або ж, і це найчастіше, у сумці разом з протигазом* (М. Тарновський) описується ситуація оцінюється як закономірна, пор.: «не забував», і це закономірно, інакше й не може бути: «не можна було забути». Саме ця модальність і забезпечує достатність змісту висловлювань такого типу, а мотиваційний компонент (*оскільки вона або в шинельній кишені тулилася, або під поясом, або ж, і це найчастіше, у сумці разом з протигазом*) дозволяє мовцеві переконати слухача в тому, що відображуваний не зовсім звичний, навіть протилежний очікуваному стан речей є закономірним. Так само в конструкції *За свій не такий уже й короткий вік Олена Михайлівна звикла до загадок. Та й як*

було не звикнути: куди не піди, з загадкою не розминешся (Д. Міщенко) мовець оцінює відображувану ситуацію як закономірну, пор.: «звикла до загадок» – «не можна було не звикнути».

У розглянутих конструкціях обидві частини відображають ту ж саму ситуацію дійсності – на це вказує наявність у першій і другій частині тієї самої предикатної лексеми, тільки в різній модальній інтерпретації: друга частина завдяки описаному модальному обрамленню додає відображуваному неординарності, винятковості. Однак такий зміст не можна вважати довершеним: без додаткового пояснення він незрозумілий адресату мовлення, а отже, й не відповідає критерію достатності. У зв'язку із цим мовець подає обґрунтування своєї думки, яке дозволяє уникнути непорозуміння між мовцем і слухачем. Так, наприклад, у конструкції [*На дорозі виросла постать людини.*] *Іван побачив її здалеку. Та й трудно було її не побачити: чоловік стояв посеред шляху, махав руками, наче вітряк* (А. Дімаров) ненормативною є ситуація, описана в її другій частині. Відхилення від норми полягає в тому, що насправді побачити щось здалеку не просто, важко. Однак мовець оцінює цю ситуацію як закономірну, невідповідну. Свою оцінку *трудно було не побачити* він мотивує тим, що не можна не побачити попереду людину, яка розмахує руками. Завдяки відображеній у другій частині висловлювання ситуації, що являє собою мотивацію оцінного компонента, в конструкції формується значення градації.

Ненормативним є також відображуваний у другій частині стан речей такого висловлювання, як [*Хтось не втримався й зауважив збоку: “Молоді не йдуть – несуть себе на службу”.*] *Але й зауваження не збентежило нас. Та й чого мало б бентежити, коли воно, по суті, похвала?* (Д. Міщенко). У суспільній свідомості закріплена думка, що зауваження, якщо й не бентежить людину, то певним чином її насторожує, примушує над чимось замислитись. У цьому ж прикладі мовець підкріплює оцінку описуваного стану речей як закономірного тим, що це було не стільки зауваження, як похвала. Усім відомо, що похвала, висловлена на адресу людини, не бентежить, навпаки, вона її завжди заспокоює. Таким чином, умотивовуючи у другій частині висловлювання свою оцінку відображуваного стану речей як закономірного, мовець уносить ясність до змісту висловлювання. Це дозволяє йому уникнути непорозуміння зі слухачем, а також питань із боку слухача, які можуть виникнути у зв'язку з цим.

Незрозумілою без пояснення мовця була б відображувана ситуація, яку мовець оцінює як

закономірну, в конструкції *Увечері вклали його (Харитона – С.Т.) в Лялине ліжко і почувався він у ньому якнайгірше. Та й хто б почувався добре в отому гнізді, м'якому, пухкому, гарячому і пливкому, коли він звик до спартанської обстановки* (Ю. Збанацький). Інформація про те, що для хлопця звичною є спартанська обстановка, уносить достатність до змісту висловлювання й тим самим дозволяє слухачеві правильно зрозуміти повідомлення мовця, зокрема те, чому ж герой почувався незручно в м'якому ліжкові.

У прикладі [*Дитина стала засинати.*] Але й перевтомлена за ніч Варя відчула, як злипаються їй очі. **Та й** чому їм не злипатися, коли їй так спокійно на душі, ніби й справді нема ніякої перестрілки, ніби й справді тривога ніколи й не безумствувала над *Красним Кутом* (М. Хвильовий) в першій частині описується стан речей, який, з об'єктивного погляду, є нормативним: усім відомо, що людина, коли перевтомлюється, хоче спати. Піклуючись про те, щоб слухач не подумав, що жінка хотіла спати від перевтомлення, мовець додає інформацію, яка дозволить слухачеві правильно зрозуміти висловлювання: їй злипались очі від того, що було спокійно на душі. Таким чином, оцінюючи у висловлюванні відображуваний стан речей як закономірний (*очі не можуть не злипатися*), мовець із метою уникнути хибної думки слухача, обґрунтовує свою оцінку (*коли їй так спокійно на душі*). Це пояснення й забезпечує висловлюванню достатність.

Слід зауважити, що зміст другої частини градаційної конструкції та його вмотивованість пов'язані між собою комплетивним відношенням. Іншими словами, оцінка ситуації як виняткової, нестандартної в таких конструкціях не може існувати сама по собі, вона обов'язково має бути обґрунтована. Адже без додаткового пояснення, чому відображуванa ситуація оцінюється як закономірна, зміст висловлювання не буде довершеним, а це, у свою чергу може спричинити те, що мовець не виконає поставленого комунікативного завдання.

Подаючи обґрунтування своєї оцінки відображуваної нестандартної ситуації як закономірної, мотивованої, мовець спирається на оцінку, сформовану в суспільстві або певному соціумі. Так, у конструкції [*Їхні погляди (Лесі і Богданка – С.Т.) зустрілись.*] *Знову передалося його хвилювання, та й хіба міг він бути спокійним у таку хвилину, коли вирішувалося: жити чи не жити...* (О. Лупій) мовець у своєму обґрунтуванні апелює до суспільного досвіду, зокрема всім відомо, що людина не може почуватися спокійною, коли вирі-

шується її доля – жити чи не жити. Прикладами висловлювань, коли мовець, умотивовуючи свою оцінку, спирається на суспільний досвід, виступають також конструкції [*В її (Кулини – С.Т.) тоні звучить явна іронія...*] Але Чорнодуб зовсім не помічає тієї іронії. **Та й** звідки він може помітити, коли йому пішов лише вісімнадцятий? (С. Завгородній) – у сімнадцять років людина має малий досвід для того, щоб помічати іронію; [*– Ось, – мовив Степан і простягнув на замазаній у чорнило долоні копійку,*] а сам від радості аж губу прикусив. **Та й** як було не радіти! Ще ніколи не мав своїх грошей, котрими міг би розпоряджатися на власний розсуд (А. Дрофань) – усім відомо, що для людини завжди є радістю те, коли вона вперше тримає в руках власні гроші й може ними розпоряджатися на власний розсуд; *Звичайно, я став (у шеренгу – С.Т.) разом з усіма, але без особливого ентузіазму. Та й* де йому взятися, тому ентузіазмові, коли я уявляв цей день ущерть наповненим якимись відкриттями, а тут найбуденніша з усіх робіт робота – сніг відкидати (М. Тарновський) – одна й та сама робота, яка виконується щодня, не викликає ентузіазму. Прикладом того, коли в обґрунтуванні своєї оцінки мовець виходить із оцінки, прийнятої в певному соціумі, може слугувати також висловлювання *Дізнавшись, що у Віктора Михайловича появився такий грізний суперник, ми не на жарт стривожилися. Та й* де ж не тривожитись, коли ніхто у нашому селі не мав таких блискучих, із рипом чобіт, такого синющого галіфе, таких червоних сорочок із справжнього оксамиту, що аж очі вбирали, виглядаючи з-під чорного, теж нового новісінького піджака (А. Дімаров). Умотивовуючи оцінку описуваного стану речей **Та й** де ж не тривожитись як закономірного, мовець виходить з оцінки, сформованої в їхньому селі: якщо хлопець мав блискучі чоботи, сине галіфе та червону сорочку з чорним піджаком, то він був суперником будь-кому, у кого не було такого одягу. Так само у висловлюванні [*Коли б мене хто спитав, яка дисципліна найосоружніша, я не задумуючись назвав би німецьку мову.*] Досі не стрічав учня, який би любив цей предмет. **Та й** як його можна любити, коли він вимагав суцільного зубріння, заучування слів, якими ми ніде й ніколи не користувалися (А. Дімаров) мовець спирається на оцінку, що сформувалася в учнівському колективі: ті предмети, які треба було зазубрювати, не викликали симпатії серед учнів.

Як можна бачити з прикладів, друга частина таких висловлювань викладена в питально-окличній формі. Особливістю градаційних конструк-

цій, у яких друга частина побудована у формі риторичного питання, є те, що вона являє собою «приховане» ствердження або заперечення. Так, стверджувальні риторичні питання виступають експресивною формою заперечення. Що ж до заперечних риторичних запитань, то вони є експресивною формою ствердження. У цьому перекопує трансформування риторичних запитань на відповідні стверджувальні або заперечні вирази, наприклад: *[Світличний оглядався раз по раз, чи не одстає вантажна машина, – не відстає, тримається, наче приклеєна,] німець-шофер старається з усіх сил, та й де ж йому не старатися, коли на карту поставлене власне життя (А. Дімаров), пор.: Та й він мусить старатися, бо на карту поставлене його життя; Телефон на дзвіниці тільки для форми, бо, кажучи по-совісті, поки ту таратайку накрутиш та поки когось у неї догукаєшся, то й пожежа скінчиться, все, що горіло, згорить до тла. Та й для чого крутити, коли двір пожежної команди насупроти дзвіниці, унизу, й досить добре гукнути, щоб там почули, а надто як урізати в дзвона! (І. Багрянний), пор.: Та й не потрібно крутити, бо двір пожежної команди насупроти дзвіниці...; Я ж довго не міг заснути. Та й чи мав я право спати, коли моє життя з усім своїм гамузом, починаючи від перших проблисків свідомості й кінчаючи вантаженням набоїв у вагон, – все воно підійшло до межі, за якою була невідомість (М. Тарновський), пор.: Та й не повинен був я спати, бо моє життя ... підійшло до межі, за якою була невідомість.*

Друга частина градаційних конструкцій, яка викладена в окличній формі, завжди може бути трансформована в риторичне питання, наприклад: *Я заговорила, і він (офіцер – С.Т.) в ту ж мить підвівся, уважно почав мене розглядати. Та й було ж на що дивитись! На ногах моїх чуні з гумових шин, зверху – сірячина (С. Завгородній), пор.: Та й як же було не дивитись, коли на ногах моїх чуні з гумових шин, зверху – сірячина; У вагоні*

тихо, але ніхто не спить, та й не скоро хлопці зможуть заснути: над тишею, мов туман над озерами, піднімався смуток (М. Тарновський), пор.: Та й чи скоро хлопці зможуть заснути, коли над тишею, мов туман над озерами, піднімався смуток; [Не хотілось ховатись від цього раю в троллейбус, рушив (Микола – С.Т.) пішки через Сирець, дарма що] перехожі задивлялись на нього, як на причинного, та й було ж чому дивуватись: на дворі літнє тепло, а на Миколі кроляча шапка, пальтечко, давно не чищені чоботи, висохлі в лікарняній коморі, як постолі (В. Шкляр), пор.: Та й як же було не дивуватись, коли на дворі літнє тепло, а на Миколі кроляча шапка... .

Висновки. Отже, оцінка мовцем інформативного змісту частин висловлювання відповідно до критерію необхідності/достатності може спиратися на оцінку, закріплену в суспільній свідомості або у свідомості носіїв певної соціальної групи, а може бути й суто суб'єктивною. У тому випадку, коли суспільний досвід не дозволяє оцінити відображувані ситуації за критерієм необхідності й достатності, мовець сам визначає, зміст якої з частин його висловлення буде необхідним, а якої – достатнім. У градаційних висловлюваннях, де перша й друга частини відображають ту саму ситуацію дійсності й кожна з них може відповідати критерію достатності, особливого значення набуває обґрунтування оцінки мовця описуваної ситуації у другій частині цих висловлювань як достатньої. Мотиваційний компонент у складі другої частини градаційних висловлювань допомагає мовцеві переконати слухача в тому, що відображений стан речей є закономірним, не випадковим, і тим самим дозволяє йому наблизитися до поставленої комунікативної мети.

Перспективою подальших наукових розвідок може стати вивчення ролі мотиваційного компонента в складних градаційних конструкціях, між предикативними частинами яких виникають інші відношення, додаткові до градаційного як основного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Герман К.Ф. Складносурядні речення з градаційними сполучниками. *Українська мова і література в школі*. 1972. № 1. С. 28–30.
2. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання : навч. посібник. Київ : Вища шк., 1994. 670 с.
3. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.
4. Дудик П.С., Прокопчук Л.В. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2010. 384 с.
5. Шевчук С.В., Кабиш О.О., Клименко І.В. Сучасна українська літературна мова : навчальний посібник. Київ : Алерта, 2011. 544 с.
6. Спільник Т.М. Висхідний і спадний різновиди градаційного відношення в семантичній структурі складних синтаксичних конструкцій. *Studia Methodologica. Збірник наукових праць*. Тернопіль, 2015. № 40. С. 181–185.
7. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. Москва : Наука, 1988. 340 с.